

CSEERNICSKÓ ISTVÁN^{1,2} – SZABÓMIHÁLY GIZELLA³

¹II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék,
Magyar Tanszéki Csoport, Beregszász

²Pannon Egyetem, Humántudományi Kar, Magyar és
Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Veszprém

³Konstantin Filozófus Egyetem (UKF), Közép-európai Tanulmányok Kara,
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra
csernicsko.istvan@kmf.org.ua; gszabomihaly@ukf.sk

Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól

1. Bevezetés

A statisztikai-demográfiai felmérések és a népszámlálási adatok, valamint a kisebbségi magyar közösségekben folytatott identitásvizsgálatok egyértelműen igazolják, hogy a magyar nemzetiség és a magyar anyanyelv bevallása és vállalása (használat) nagyfokú korrelációt mutat. E közösségek tagjainak etnikai tudatában a magyar nyelvközösséghez tartozás központi helyet foglal el (pl. Gereben 1998, 1999: 90; Papp–Veres 2007). Ennek következtében tehát a nyelvcsere rendszerint egyben nemzetiségváltást is jelent, és viszont.

Ennek ismeretében a kisebbségi magyar közösségek fennmaradása szempontjából rendkívül fontos a nyelvmegtartás. Ez csak akkor érhető el, ha a magyar nyelv nem szorul vissza a magánéletbe, hanem pozíciói megmaradnak és erősödnek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is, továbbá fennmaradnak, sőt kibővülnek a nyelvmegtartást lehetővé tevő, azt erősítő oktatási programok. A magyardomináns oktatási programok presztízse nagymértékben függ attól, hogy színvonalas képzést, piacképes tudást nyújtanak-e, biztosítják-e a diákok számára az esélyegyenlőséget ahhoz, hogy sikeresen érvényesüljenek a hazai, a magyarországi és esetleg a külföldi munkaerőpiacon. Ehhez azonban az is szükséges, hogy a magyar tanyelvű iskolák megfelelő színvonalon oktassák és sajátíttassák el a többségi nyelvet és legalább egy idegen nyelvet.

2. A fogalmi keret tisztázása, terminológiai kérdések

A *nyelvpolitika* és a *nyelvtervezés* a szakirodalomban általánosan használt fogalmak, ám a közöttük levő viszonyt különböző szerzők különbözőképpen értelmezik (Labrie 1999). Ez azzal függ össze, hogy mindkettő háttérében a nyelvi pluralizmus áll: mind a nyelvpolitika, mind a nyelvtervezés legalább két nyelv vagy egyazon nyelv több nyelvváltozata közötti viszonyt, kapcsolatot befolyásolja, szabályozza. Tanulmányunkban a nyelvpolitikát a nyelvi viszonyokba és a kommunikációs szokásokba történő, rendszerint valamilyen ideológiai háttérű politikai beavatkozásként (Bochmann 1999: 32), a nyelvtervezést pedig (részben) ennek a végrehajtásaként értelmezzük (Kontra 2004: 25). Mivel a nyelvpolitikát a politikai szereplők szintjére helyezzük és többnyelvű környezetben vizsgáljuk, a tanulmányban az érintett államok döntéshozó szerveinek és a kisebbségi politikai szerveződéseknek a többségi nyelv és a kisebbségi nyelvek (ezen belül a magyar) viszonyával, funkciómegoszlásukkal, használatukkal kapcsolatos elképzeléseit, döntéseit tárgyaljuk. A nyelvtervezést e munkánkban korpusztervezés értelemben fogjuk használni; ez az ún. „belső nyelvpolitika”, amely a nyelvi-nyelvtani normákat, kódhasználatot szabályozza.¹ E tekintetben a magyar nyelv központi (magyarországi) és kisebbségi változatai közötti kapcsolattal foglalkozunk.

Van még egy szó, amelynek jelentését tisztáznunk kell: a *magyar* melléknév, amely utalhat a magyar nemzetre és a magyar államra (Magyarországra). A *magyar nyelvpolitika*, *magyar nyelvtervezés* kifejezéseket tehát értelmezhetjük magyar nemzeti, illetve magyarországi nyelvpolitikaként/nyelvtervezésként. A kisebbségi magyarok a magyarországiakkal egy nyelvközösséget, kulturális értelemben egy nemzetet alkotnak, viszont különböző államok állampolgárai, ennél fogva eltérő nyelvpolitikai helyzetben vannak. Ezért teljesen egységes magyar nemzeti nyelvpolitikáról és nyelvtervezésről aligha beszélhetünk. Érdemes volna ugyanakkor a különböző országok magyar közösségeiben (ideértve a magyarországit is) a nyelvpolitikát és a nyelvtervezést összehangolni. Tanulmányunk címében a magyar melléknév ebben az átfogó értelemben szerepel.

¹ A nyelvtervezésen belül hagyományosan megkülönböztetünk státusz- és korpusztervezést. Előbbi azokat a nyelvtervezési döntéseket jelöli, amelyek meghatározzák, hogy egy adott közösségben vagy országban különböző célokra milyen nyelveket vagy nyelvváltozatokat választanak ki. A korpusztervezés ezzel szemben egy adott nyelvváltozat nyelvi tulajdonságainak a kiválasztását, meghatározását jelenti. Kimenete tipikusan valamilyen kodifikációs célú kiadvány: szótár, helyesírási szabályzat stb. (Tolcsvai Nagy 1998, 2005).

Külön foglalkozunk az oktatáspolitikával, pontosabban annak nyelvi részével, ugyanis a nyelvpolitika és a nyelvtervezés szintjén hozott döntések befolyásolják az oktatást: az oktatott nyelveket, ezeken belül a nyelvváltozatokat, azok viszonyát, a tanterveket és az oktatási módszereket. Az pedig, hogy egy nyelv megjelenik-e vagy sem az oktatásban, illetve miként (tantárgyként vagy tannyelvként), jelentős hatással van a nyelv presztízsére, jövőjére.

3. A kisebbségi közösségek nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzete

3.1. Általános kérdések

A trianoni békedöntés után több országba került magyar közösségek nemzetiségi és nyelvi jogait elsősorban az adott állam többségi nemzeteinek politikája, a kisebbségekhez való viszonya határozta meg. A második világháborút követően (az ausztriai közösséget kivéve) a szovjet érdekszféra államaiba került magyar kisebbségeknek a kötelező internacionalista propaganda köntösébe bújtatott asszimilációs politikával kellett szembenéniük. Ez a politika időnként szélsőséges formában nyilvánult meg, példaként a 18–55 éves kárpátaljai magyar férfiak 1944. novemberi deportálását, vagy a csehszlovákiai magyarság 1945 és 1948 közötti teljes jogfosztottságát lehet említeni.

Az évek során a szocialista tábor országaiban élő magyar közösségek mindegyikében sikerült átmenteni vagy kialakítani valamilyen mértékű magyar intézményrendszert: iskolákat, könyvtárakat, színházakat, közművelődési intézményeket stb. A Magyarországgal szomszédos országokban a magyar nyelv tehát, ha korlátozott mértékben is, de jelen volt a nyilvános szférában, elsősorban az oktatásban és a kulturális életben. Ennek ellenére minden régióban jelentős asszimilációs veszteségek érték a magyar kisebbségeket.

A 20. század végén a térség politikai és gazdasági átrendeződése mérőben új helyzetet teremtett a Kárpát-medencében. A szovjet befolyás megszűnése, a demokratikus átalakulás a nemzetiségi és nyelvi jogok területén is változásokat hozott. Ám a megváltozott helyzet azt is magával hozta, hogy a frissen függetlenné vált államokban a többségi nemzetek és a kisebbségi magyar közösségek közösségépítő törekvései keresztezték egymást. A fokozatosan saját államiságot nyert szlovákok, ukránok, szerbek, horvátok és szlovének, valamint a kötelező internacionalizmus béklyóját már előbb levető románok nemzetállam-építésbe kezdtek, s ebben kiemelt, szimbolikus szerepet kapott az ún. államnyelv, amely valójában a többségi nemzet nyelve. Ugyanakkor a demokratikus átalakításban rejlő lehetőségeket kihasználó magyar kisebbségek minden régióban megszervezték saját érdekvédelmüket, igyekeztek nemzetiségi és nyelvi jogukat kibővíteni, intézményhálózatukat megerősíteni.

A magyar kisebbségek és a többségi társadalmak szándékai és törekvései közötti nyelvi alapú konfliktusok tehát nagyrészt abból fakadnak, hogy a Magyarországgal szomszédos államok többségében a nyelvi nacionalizmus ideológiája az uralkodó, amely a többségi nyelv nemzeti-reprezentatív funkcióját a kommunikatív funkció elé helyezi. Többek között ez azt jelenti, hogy az államnyelvet mindenkinek saját jól felfogott érdekében meg kell tanulnia, mert ez a társadalmi előmenetel nélkülözhetetlen eszköze, legfőbb záloga. Eközben a nemzetállamot építő politikai hatalom olyan helyzetet teremt az országban, melyben az államnyelv valóban a társadalmi hierarchiában való előrejutás alapvető feltételévé válik, s a központilag hangoztatott ideológia az államnyelv egységesítő, szimbolikus és gyakorlati értékeiről a mindennapokban is igazolást nyer. Azaz a hozzáadó (additív) kétnyelvűség helyett a többségi társadalmak a felcserélő (szubtraktív) kétnyelvűséget s ezáltal az integráció helyett az asszimilációt kínálják a kisebbségeknek (Bartha 1999: 184–196; Göncz 2004, 2005a).

3.2. Közös és eltérő vonások, nemzetközi vonatkozások

A kisebbségi magyar közösségek jelenlegi helyzetét számos belső (az adott államon belüli) és külső (nemzetközi) tényező befolyásolja, ezért bizonyos hasonlóságok ellenére minden közösség helyzete más és más, illetve e közösségek bizonyos szempontok szerint csoportosíthatók. Témánkat tekintve ilyen szempontként merül fel:

- A közösség nagysága: a nagyobb létszámú (romániai, szlovákiai, ukrainai, szerbiai) közösségek esetében több lehetőség nyílik az anyanyelv használatára, mind a nyilvános nyelvhasználati szinteken, mind pedig a magánéletben,² mint a kislétszámú (horvátországi, szlovéniai és ausztriai) közösségekben. A nagyobb közösségek nagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, mint a kis létszámúak.
- Tömbhelyzet és szóránnyhelyzet: a nagy közösségeken belül is léteznek szóránnyok, a kis közösségek azonban maguk is szóránnyoknak minősülnek, hiszen a saját lakóhelyükön is nagyrészt kisebbségben vannak.

² A kis közösségekben értelemszerűen nő az etnikailag vegyes házasságok aránya, ezért a kisebbséghez tartozó családtagnak még családi körben is nehéz anyanyelvét használnia, továbbá az ilyen közösségekben könnyebben megszakad a kisebbségi nyelvnek a családon belüli átörökítése. Ezt igazolják a magyarországi kisebbségek körében végzett különböző kutatások is (pl. Homišinová 2008: 168–177).

- Európai uniós tagállamban, ezen belül a schengeni övezetben élő kisebbségi magyaroknak jóval egyszerűbb a kapcsolattartás a többi nemzetrésszel, mint a nem uniós állampolgárságú magyaroknak.
- Az adott államnak Magyarországhoz viszonyított gazdasági helyzete: valamely nyelv presztízse összefügg a beszélő- és nyelvközösség gazdasági erejével. Míg Magyarország a szocializmus idején, de a múlt század kilencvenes éveiben is jobban állt e téren, mint a legtöbb környező ország, mára ez az előny nagyrészt megszűnt.
- A magyarság száma és helyzete az adott államban élő többi kisebbséghez viszonyítva: a tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy országban a kisebbségekkel szemben folytatott állami nyelvpolitikát a legnépesebb kisebbséggel szembeni (történeti) viszony határozza meg. Szlovákiában és Romániában ez a magyar kisebbség, ezzel szemben például Ukrajnában a magyar kisebbség a jelentős létszámú és gazdaságilag erős orosz kisebbséggel szembeni ukrán politika szenvedő alanya (Beregszászi–Cserniczkó 2020). A kisebbségi nyelvi jogok tekintetében „nagyvonalúbbak” azok az országok, ahol kisebb a kisebbségek aránya.

Az említett különbségek ellenére a kisebbségi magyar közösségek jelenlegi nyelvpolitikai és nyelvi jogi helyzetében számos hasonlóság is kimutatható. Ez elsősorban az 1980-as évek végétől kezdődően a volt szocialista országokban lezajlott társadalmi változásokkal, ezen belül egyrészt a többségi politikai elitnek nemzetállami törekvéseivel, másrészt pedig az alapvető emberi és a polgári jogok, így a szólásszabadság, a gyülekezési és az egyesülési jog érvényesülésével függ össze. E jogokat kihasználva új, különféle profilú magyar sajtóorgánumok létesültek, számos önálló magyar szervezet, szakmai szerveződés jött létre, amelyek tárgyalási nyelve a magyar lett, a magyarság és a kisebbségek érdekeinek védelmét célul tűző pártok alakultak. A magyar pártok létrejötte több szempontból is pozitív fejleménynek tekinthető. A nyelvhasználati és az oktatási jogok biztosítása, valamint az asszimiláció lassítása közötti nyilvánvaló összefüggés miatt e pártok agendájában a kisebbségi jogok – s ezen belül a nyelvi jogok – érvényesíthetősége jelentős helyet foglal el. Az önálló párt(ok) révén a magyarság már nem csupán a politika objektuma, hanem a politikát alakító tényező is, azaz hathat a helyi, a regionális és az országos nyelvpolitikai döntésekre. A magyar pártok működése a nyelvhasználatra abban a tekintetben is pozitívan hatott, hogy jelentős mértékben fejlődött a magyar nyelvű közélet, új témák jelentek meg a közbeszéd szintjén, több politizáló embernek van lehetősége és alkalma arra, hogy nyilvános, formális helyzetekben magyarul beszéljen.

A vázolt folyamatokkal párhuzamosan hatott a nemzetközi környezet változása. A kisebbségi és nyelvi jogok érvényesülését korábban az is nehezítette, hogy a kilencvenes évek előtt a releváns nemzetközi szervezetek ezekkel a problémákkal igen felületesen foglalkoztak, s csak az utóbbi évtizedekben gyorsult fel a fejlődés e területen. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek számára elsősorban az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ, illetve ezen belül a nemzeti kisebbségi főbiztos) és az Európa Tanács játszott jelentős szerepet, ugyanis ezeknek minden érintett állam a tagja.

Az EBESZ dokumentumai közül elsősorban az emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai konferencia dokumentumát kell megemlíteni, mivel ennek IV. fejezete tartalmazza azokat a minimális kisebbségi nyelvi jogokat, amelyeket a tagállamoknak tiszteletben kell(ene) tartaniuk.³ Eszerint a kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van arra, hogy anyanyelvüket a magán- és a közéletben szabadon használják, továbbá joguk van az anyanyelvű információterjesztéshez, információhoz jutáshoz és információcseréhez, anyanyelvük oktatására vagy az anyanyelvükön való oktatásra, anyanyelvük használatára a hatóságokkal való kommunikációban. Az említett jogokat azért soroltuk fel, mert ezek jelennek meg (többé-kevésbé részletezve) *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény*-ben és *A kisebbségi vagy regionális nyelvek európai chartája*-ban, illetve a Magyarország és a szomszédos államok között az 1990-es években megkötött ún. alapszerződésekben.

Az Európa Tanács (ET) ugyancsak fontos szerepet játszik az európai kisebbségvédelemben: az 1990-es évekre jellemző tagfelvételi hullámban a tagság egyik feltétele a demokratikus jogrendszer és az európai „standardoknak” megfelelő kisebbségvédelmi jogszabályok megléte volt. Emiatt húzódtott el például Szlovákia vagy Horvátország felvétele is. A témánk szempontjából legfontosabb két ET-dokumentum *A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* (1992) és *A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény* (1995), ugyanis ezeket a Magyarországgal szomszédos minden állam aláírta. Az egyezmények a részes államok számára kötelezettségeket fogalmaznak meg, és ellenőrzési mechanizmusuk is van, bár szankciók nélkül (a nemzetközi jogi környezetről és dokumentumokról bővebben lásd Majtényi–Vizi 2003; Varennes de 2001; Szabó-mihály 2005a). A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztria, Szlovénia, Szlovákia és Románia tagja az Európai Uniónak, és bár az unió

³ *Document of the Second Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*, 1990. Magyarul: Majtényi–Vizi 2003: 195–198. A kisebbségi nyelvi jogok szempontjából természetesen nagy jelentőségűek a főbiztosi ajánlások: az oktatási kérdéseket érintő *Hágai ajánlások* (1996) és a nemzeti kisebbségek nyelvi jogait rögzítő *Oslo-i ajánlások* (1998).

a tagfelvételnélkor a tagjelöltek kisebbségpolitikáját is vizsgálta, nincs egy-egy kisebbségi- és nyelvpolitikája. A kisebbségi kérdés viszont folyamatosan napirenden van, és a kilencvenes években elfogadott ajánlások már utalnak az említett ET-dokumentumokra, sőt az EU a tagállamokat a Chartához való csatlakozásra buzdítja. A magyar kisebbségek szempontjából természetesen annak is jelentősége van, hogy minden uniós tagállam nyelve – így a magyar is – az EU-ban hivatalos nyelv.

3.3. A többségi nemzetek (államok) kisebbségi nyelvpolitikája

A magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei államok csatlakoztak (olykor nemzetközi nyomásra) a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a már említett minimális kisebbségi nyelvi, nyelvhasználati jogok biztosítását. Abban azonban már különbségek vannak, miképpen építették be ezeket jogrendjükbe, és milyen a jogok érvényesíthetősége (Csernicskó 2016; Szabó Mihály 2017; Csernicskó–Tóth-Orosz 2021). Látszólag példaértékű a szlovén kisebbségi nyelvpolitika, hiszen a muravidéki ún. vegyes lakosságú területeken a magyar is hivatalos nyelvnek számít, ám a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban „a magyar nyelv használata inkább szimbolikus, ténylegesen csak elvétve fordul elő” (Göncz 2006: 71).

A jogok és alkalmazhatóságuk közötti „szakadék” más országok esetében még érzékelhetőbb, sőt a legtöbb országban már a jogszabályok szintjén is megnyilvánul a kisebbségi nyelvi jogok szűkítése, és amint említettük, nyelvpolitikájukat az asszimilációs ideológia határozza meg. Ma már eléggé ritka a nemzeti ideológia nyílt hangoztatása, gyakrabban találunk viszont a gazdasági és társadalmi érdekeknek, valamint a kisebbségi integráció szükségességének a hangoztatásával. Ilyen érvekkel szorgalmazzák például a kisebbségi iskolákban a többségi nyelven (államnyelven) oktatott tantárgyak számának növelését vagy a közigazgatásban a többségi nyelv elsődleges alkalmazását. A belső jogszabályokat áttekintve úgy tűnik, hogy az érintett országok leginkább a kulturális életben, az alsófokú oktatásban és részben a tömegtájékoztatásban hajlandók elismerni és támogatni a kisebbségi nyelvek használatát (Kontra–Hattyár 2002; Glatz 2003; Nádor–Szarka 2003). Azaz arra törekednek, hogy a kisebbség nyelve (esetünkben a magyar) csak a közösségen belüli kommunikáció nyelve maradjon, ne bővüljenek társadalmi funkciói. Az érintett országokra jellemző, hogy a kisebbségek tagjaitól rendszerint elvárják a többségi nyelv magas szintű ismeretét, azt azonban alig (vagy egyáltalán nem) támogatják, hogy a kisebbségekkel együtt élő többségi lakosság

elsajátítsa és használja is a kisebbségi nyelvet.⁴ A többségi társadalmak tehát az aszimmetrikus kétnyelvűséget tartják természetesnek.

Ezzel a megközelítéssel függ össze a már említett szakadék jog és gyakorlat között: a hatóságok a kisebbségi nyelvi jogok érvényesítését a kisebbségi beszélők magánügyének tartják, és ehhez csak a minimális támogatást adják meg. Jó példája ennek a közigazgatás. Az ügyfelek, a lakosság ugyanis csak akkor tud a hatóságokkal kisebbségi nyelven kommunikálni, ha az érintett hivatalok megteremtik ennek a feltételeit (pl. alsóbb szintű jogszabályban, végrehajtási rendeletben részletezik ennek módját, vannak az adott kisebbségi nyelvet megfelelő szinten bíró tisztviselők, hivatalnokok, az ügyfeleket kisebbségi nyelven is tájékoztatják, az űrlapok és nyomtatványok kisebbségi nyelven is hozzáférhetőek stb.). Erre azonban az államigazgatásban szinte alig akad példa, sőt ezzel ellentétes gyakorlat figyelhető meg: a vonatkozó törvények szövegezése nem egyértelmű, vagyis nem lehet tudni, hogyan alkalmazhatók a gyakorlatban, hiányoznak a végrehajtási rendeletek, nincs elég kisebbségi nyelven (esetünkben magyarul) beszélő hivatalnok, hiányoznak a kisebbségi nyelvű vagy kétnyelvű űrlapok. Ezek a hiányosságok lényegében minden, kisebbségben lévő magyarok lakta országra érvényesek.⁵

Az állam alapvetően sehol sem támogatja aktívan a kisebbségi nyelvek valós használatát, azt, hogy tényleges kommunikatív funkciója legyen a magyar nyelvű szövegeknek. Legalábbis erre utal az a tény, hogy a hatóságok rendszerint nem törődnek a magyar nyelvű szövegek nyelvi és szakmai színvonalával. Romániában például a törvényeket magyarul is publikálják, ám alacsony színvonaluk miatt e fordítások nem képesek betölteni jogi szöveg funkciójukat. Az oktatásban is hasonló a helyzet: Romániában, Ukrajnában és Szlovákiában is rendszeresen felmerül, hogy a tanulmányi versenyek kérdéseit, esetleg bizonyos központi vizsgák tételeit nem megfelelően fordítják, ezért a magyar szöveget választó versenyző, vizsgázó hátrányba kerül. Pozitív példaként említhető viszont, hogy Szlovákiában a kisebbségi kormánybiztos kezdeményezésére 2019 óta a kisebbségeket érintő fontosabb törvényeket az interneten hozzáférhető hivatalos értesítőben (törvénytár) magyar, roma, ukrán, ruszin és

⁴ Szlovéniában a Muravidéken ugyan a magyart környezeti nyelvként tanulják a szlovénok is, a kétnyelvű oktatás szlovén modellje azonban nem hozta meg a várt eredményt: a szlovénok alig tanulnak meg magyarul, a magyar tanulók viszont fokozatosan áttérnek a szlovén használatára (Bernjak 2008).

⁵ A *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny*-nek a kisebbségi nyelvi jogokkal foglalkozó 2006. évi 2. számában a jogszabályok nem egyértelmű szövegezésére mutatott rá tanulmányában pl. Csernicskó (2006) és Szabó Mihály (2006), a magyarul beszélő tisztviselők hiányára Csernicskó (2006), Szabó Mihály (2006) és Veress (2006).

német nyelven is megjelentetik, jelenleg (2023-ban) 21 törvény olvasható magyarul; Romániával ellentétben a magyar szöveget nyelvészti és jogászti is a soraiban tudó fordítócsoport fordítja, ezért ezek jó színvonalúak.

Ezzel a kérdéssel függ össze a fordítóképzés megoldatlansága, valamint a megfelelő terjedelmű és minőségű kétnyelvű szótárak hiánya is. A Magyarországgal szomszédos államok közül Ausztriában két egyetemen (Bécsben és Grazban) folyik régebb óta magyar szakpárosítással fordító- és tolmácsolás (Törzsök 2008: 125), a többi országban csak a rendszerváltozás után indultak ilyen kezdeményezések, részben a magyar kisebbség szorgalmazására. Szlovákiában jelenleg (2023-ban) a pozsonyi Comenius Egyetemen, az Eperjesi Egyetemen és a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen lehet felvenni fordító- és tolmácsolásben a magyar nyelvet is (a hallgatók leginkább az angollal kombinálják). Szlovéniában a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karán a 2008/2009-es tanévben indult ún. nyelvközi tanulmányok–magyar nyelv alapképzés, erre épül az MA-szintű szlovén–magyar fordító- és tolmácsolás. Romániában a Sapientia Tudományegyetem marosvásárhelyi Műszaki és Humántudományok Karán hirdettek meg a 2009/2010-es tanévben hároméves angol–magyar, német–magyar és román–magyar fordító- és tolmácsolást. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán angol filológia szakon (MA-szint) végzetek szereznek fordító és tolmács oklevelet.

Lényegében mindenhol megoldatlan a hatósági (hivatalos) fordítók képzése és továbbképzése, holott bizonyos szövegek esetében őket kell kötelezően felkérni. Szlovákiában magyar érettségivel és egy jogi tanfolyam elvégzésével, az előírt vizsga letételével bárkiből hivatalos fordító lehet. Az általuk magyarra és/vagy szlovákra fordított szövegek elemzése azt mutatja, hogy jelentős részük nem ismeri sem a jogi szakkifejezéseket, sem a jogi szaknyelvet (illetve annak sajátosságait a két nyelvben), de még azt sem tudják, milyen szakirodalomra, szakszótárakra stb. támaszkodhatnak (a szlovákiai szakfordítások színvonaláról lásd Szabó Mihály 2003, a fordítók felkészültségéről Sándor 2008).

A kétnyelvű szótárak kapcsán megállapítható, hogy Románia kivételével a többi országban 1989 előtt főképp kis- és középszótárakat, illetve iskolai szakszótárakat adtak ki.⁶ Romániában viszont elsősorban a Kriterion Kiadó a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben román–magyar és magyar–román műszaki, erdészeti, jogi szótárakat is megjelentetett. A rendszerváltozás után általában tovább folytatódott az a trend, hogy a korábbi középszótárakat kibővítve új kiadásban folyamatosan megjelentették, így minden többségi nyelven létezik iskolai használatra alkalmas középszótár. Egyúttal az is megfigyelhető, hogy – elsősorban a magyar

⁶ Az Akadémiai Kiadó kiadásában Magyarországon megjelentetett szótárakat nem említjük.

kisebbségi intézményekhez és felsőoktatási intézményekhez kapcsolódva – több általános és szakszótár is elkészült, a legtöbb természetesen Romániában (pl. matematikai, gazdasági, orvosi), sőt ott háromnyelvű (angollal vagy franciával bővített) szótárakra is van példa. A magyar nyelvnek a hivatalos kapcsolatokban és a közigazgatásban való használatát nagyban elősegítik a jogi-közigazgatási szótárak (pl. Fazakas 2002; Benő et al. 2004; Orosz 2005; Bárány et al. 2017; Terminologický slovník 2019). Több régióban további szótártervek vannak a megvalósítás stádiumában. Végül meg kell említeni, hogy az utóbbi években megjelentek az online kétnyelvű szótárak (általános és szakszótárak) és adatbázisok is. A kétnyelvű szótárak színvonala változó, és ez nemcsak attól függ, mennyire voltak lexikográfiaiag-lexikológiaiag képzettek a szerzők (szerkesztők), hanem attól is, mennyire vannak szinkronban a magyar szaknyelv fejlődésével (erre a problémára mutat rá pl. Misad 2007).

3.4. Magyar kisebbségi nyelvpolitikák

A rendszerváltozást követően szinte minden országban, régióban létrejöttek magyar pártok és politikai mozgalmak. Ezek programjában az adott ország által ratifikált nemzetközi egyezményekben szereplő kisebbségi nyelvi, oktatási és kulturális jogok érvényesíthetőségének, kibővítésének követelése mellett a különböző típusú autonómiák kialakítása iránti igény is megfogalmazódik. Az autonómia problémáját azért említjük, mert a különböző típusú autonómiákhoz kapcsolódó intézményrendszer fontos mind a kisebbségi nyelvhasználati szinterek bővítése, mind pedig a kisebbségi nyelvtervezés, nyelvfejlesztés szempontjából.⁷ Az érintett hét állam közül jelenleg csak a három volt jugoszláv tagköztársaságban rendelkeznek a kisebbségi magyar közösségek törvényileg garantált kulturális autonómiával: Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában. Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában viszont a hatalom mindenféle autonómia-elképzelést elutasít. Azokban az országokban, ahol végbement a közigazgatás decentralizálása (pl. Szlovákiában), a jelentős magyar lakossággal rendelkező településeken – ha a magyar lakosság aktív részvételének következtében a helyi képviselő-testületekben erős a magyarság képviselete – nyilván nagyobb lehetőség van a helyi magyarság sajátos igényeinek a képviseletére vagy megvalósítására, akárcsak a magyar nyelv használatára ezekben a hivatalokban. Ezek az önkormányzatok és képviselő-testületek azonban ugyanolyan jogosítványokkal rendelkeznek, és ugyanolyan feladatokat látnak el, mint bármely más település önkormányzata. Nyelvi

⁷ Terjedelmi okokból nem térünk ki az egyes kisebbségi pártok és egyéb érdekvédelmi szervezetek programjaira, ezeket a témával foglalkozó kutatók folyamatosan elemzik: pl. Bárdi–Éger (2000); Gerencsér–Juhász (2001); Blénesi–Mandel (2004); Szarka (2004); Fedinec et al. (2018).

szempontból viszont mindenképpen pozitív hatást gyakorolnak a környezetükre, még ha tapasztalataink szerint a magyar nyelv használata főleg a szóbeliségre korlátozódik is.

Az állam által a magyar közösségeknek biztosítandó jogok, ezen belül nyelvi jogok tekintetében a többség (és reprezentánsa, az állam), valamint a magyar kisebbség (a magyar kisebbségi pártok) között nyelvi konfliktus áll fenn, amelynek intenzitása a politikai helyzet függvényében változó.⁸ A szlovákiai és a romániai magyar pártok kormányzati szerepvállalása azt bizonyította, hogy bizonyos mértékben lehet enyhíteni a nyelvi konfliktust és lehet érvényesíteni a kisebbségi nyelvpolitikai érdekeket. Így Szlovákiában a Magyar Koalíció Pártjának, Romániában pedig a Romániai Magyar Demokrata Szövetségnek nagy szerepe volt a kisebbségi nyelvhasználatot lehetővé tevő törvények megalkotásában, a nemzetközi egyezményekhez való csatlakozásban. A következetes és egyértelmű szabályozást azonban nem sikerült elérniük, ezért a fent részletezett okok miatt bizonyos nyelvi jogok érvényesíthetősége a pártok közötti háttéralkuktól függ, illetve attól, hogy az érintett magyar párt kormányzati pozícióban (esetleg megyei szinten vezető pozícióban) van-e. Egyúttal úgy tűnik, hogy a kisebbségi pártok és mozgalmak nyelvpolitikai elképzelései elsősorban a jogszabályi garanciák elérésére korlátozódnak, ugyanis minimális figyelmet fordítanak arra, hogy a már meglévő jogok érvényesítésében támogassák a kisebbségi lakosságot, ezért ez leginkább a civil szervezetekre hárul.

4. A magyar nyelv helyzete, nyelvpolitikai és nyelvtervezési feladatok a határon túli magyar közösségek körében

4.1. A magyar nyelv státuszának és a nyelvválasztásnak az összefüggései

A fentebb tárgyalt nyelvpolitikai tényezők szükségszerűen hatással vannak a határon túli magyarok nyelvhasználatára, nyelvválasztására. Az anyanyelv használatára vonatkozó korlátozott jogok egyenes következménye, hogy a kisebbségi magyarok számos helyzetben nem az anyanyelvüket, hanem az államnyelvet használják. Egy 1996-os, azonos szempontok szerint végzett vizsgálat során négy országban (Románia, Szlovákia, Szerbia és Ukrajna) több száz magyar válaszolt arra a kérdésre, milyen nyelvet vagy nyelveket használ egy-egy szituációban. A templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél mindegyik régióban, de a lakásból kilépve (a munkahelyen, hivatalban, orvosnál, rendőrségen) egyre

⁸ Ez természetesen elsősorban a nagy (romániai, szlovákiai, ukrainai és szerbiai) magyar közösségekre érvényes. Nem lehet azonban azt mondani, hogy a többi országban ideális volna a helyzet, a magyar kisebbségi közösség kis száma és gyengébb érdekérvényesítő képessége miatt azonban a konfliktus kevésbé „látványos”.

kevesebben használják a magyart. Ezzel éppen ellentétes a többségi nyelv (államnyelv) használata: a családban alacsony, a nyilvános helyzetekben ellenben mind a négy országban magas az államnyelv használati aránya (bővebben lásd Beregszászi–Csernickó 2004a: 62).

Összességében megállapítható, hogy valamennyi régióban azonos szintereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Ahogyan távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális nyelvhasználati szinterek felé, úgy emelkedik az államnyelv használata és esik a magyar nyelv. Egyúttal az adatokból az is leolvasható, hogyan befolyásolják az előző fejezetben tárgyalt jogszabályok és törvényi lehetőségek a kisebbségi nyelvhasználatot: a nyilvános szintereken a legjobb értékek a Vajdaságban mutathatók ki, ez annak a következménye, hogy ott már a titói időkben is támogatta az állam a két- és többnyelvűséget.

Az említett kutatás eredményei egyébként nem azt jelzik, hogy a határon túli régiókban a magyar nyelv már kiszorult volna a nyilvános szinterekről, épp ellenkezőleg: a kisebbségi nyelvek nyilvános és hivatalos használatát lehetővé tevő, az előző fejezetben említett jogi szabályozás következtében egyes szintereken erősödött a jelenléte. A magyar lakosság létszámától függően különböző mértékben jelen van a tömegtájékoztatásban: a hagyományos írott sajtó, televízió, rádió mellett megjelentek az interneten a magyar nyelvű hírportálok és egyéb kisebbségi magyar tartalmak. A közoktatás mellett már a felsőoktatásban is új, magyarul is oktató felsőoktatási intézmények létesültek Erdélyben, Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban.

A közigazgatásban viszont elsősorban beszélt, mint írott formában van jelen a kisebbségi magyar nyelv használata. Ebből a szempontból nagy jelentősége van annak, hogy bizonyos államigazgatási jogköröket a helyi önkormányzatokra delegáltak. A tapasztalatok egyúttal azt mutatják, hogy a magyar nyelv tényleges hivatali használatára ott van lehetőség, ahol a helyi képviselő-testületben és a polgármesteri hivatalokban a magyarok többségben vannak.

Az előzőekben már érintettük, milyen fontos egy nyelv presztízse szempontjából a használhatósága, ezen belül is az, ha a gazdasági és üzleti életben is megjelenik. A rendszerváltozás után e területen is javult a helyzet, legalábbis a nagy régiókban, azaz vannak magyar vagy kétnyelvű reklámok, szórólapok és hirdetések. Ezek azonban csak részben célozzák meg a helyi magyar beszélőközösséget; a magyar nyelvű szövegek jelentős része – elsősorban a turisztikai szolgáltatásokat kínáló reklámok, honlapok és egyéb szövegek – a potenciális magyarországi látogatóknak szól.

A nyelv választást természetesen a nyelvtudás is befolyásolja. A kisebbségi magyar közösségek bizonyos mértékben minden régióban

kétnyelvűek. Arról azonban, hogy milyen fokon ismerik a többségi nyelvet, nincsenek érdemi adataink. 1996-ban „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” című kutatási program keretében 1-től 7-ig terjedő skálán válaszoltak kisebbségi magyarok arra a kérdésre, milyen szinten beszélnek a többségi nyelve(ke)t. Bár az adatok egyrészt kis mintavételből származnak, másrészt szubjektív önbevalláson alapulnak, mégis megállapítható, hogy az adatközlők saját többségi nyelvtudásukat jónak vagy nagyon jónak tartották, ez alól kivételt a kárpátaljai megkérdezettek képeztek, ők ugyanis általában a „nem nagyon jó” választ preferálták. Hasonló tendenciákat rögzített a „Kárpát Panel 2007” kutatás is a szlovákiai, ukrainai, romániai és szerbiai magyarok többségi nyelvtudása tekintetében (Papp–Veres 2007).

4.2. A magyar nyelv határon túli változatainak jellegzetességei, a nyelvi szétfejlődés problémája és a „határtalanítás” programja

4.2.1. Miben különböznek a kisebbségi magyar nyelvváltozatok a magyarországiaktól?

A Kárpát-medencei kisebbségi magyar közösségek – a második világháború időszakát kivéve – kilencven éve élnek kisebbségi helyzetben, a központi magyar nyelvterülettől határok által elválasztva. Ez alatt voltak olyan időszakok, amikor az élő magyarországi nyelvhasználattal szinte semmilyen kapcsolatuk sem volt, a többségi nyelv azonban mindennapi életük részét képezte.⁹ Mindezek a tények természetesen kihatottak a magyar nyelvhasználatra is.

A magyarországi és kisebbségi magyar nyelvváltozatok közötti eltérések között tarthatjuk számon például azt, hogy a határon túli nyelvhasználatban markánsabban jelennek meg a nyelvjárási sajátosságok. A kisebbségi magyar közösségek a magyar nyelvterület peremén élnek, s a központtól távol(abb) eső régiókban jellemzően tovább maradnak fenn az archaikus és nyelvjárási nyelvi formák. Ez mindig így volt, a nyelvi konzervativizmust azonban nagyban felerősítette a trianoni döntés, mivel ezt követően a központ és a peremrégiók közötti kapcsolatok meglazultak, a nyelvi újítások pedig lassabban jutnak el a magyar nyelvterület periferiájára (P. Lakatos–T. Károlyi 2002). Így például Magyarországon a *laktanya* szó a köznyelvből kiszorította az elavulónak minősített *kaszárnya* szót, amely a határon túli régiókban viszont továbbra is köznyelvi használatú.¹⁰ Ráadásul azoknak a nyelvhasználati színtereknek egy jelentős részén, ahol

⁹ Itt nemcsak a szocializmus idejére jellemző utazási nehézségekre gondolunk, hanem például arra, hogy a határtól távolabb nehezen vagy nem is voltak foghatók a magyarországi rádió-, majd később tévéadók.

¹⁰ Lásd a határon túli magyar kutatóállomás-hálózat (Termini) honlapján az ún. ht-online szótárban: ht.nytud.hu/htonline/htright.php?action=search.

Magyarországon a köznyelvet használják, a kisebbségi régiókban a többségi nyelv fordul elő. Ezért kisebbségben a nyelvjárások jóval gyakrabban és több funkcióban használatosak, mint Magyarországon, ahol a nyilvános beszédhelyzetekben leggyakrabban a köznyelvet használják.

A határon túli magyarok mindenütt két- vagy többnyelvű környezetben élnek, ahol anyanyelvük mellett szükségszerűen jelen van a többségi közösség nyelve is. Ezek a kontaktusok is több száz évre mennek vissza, bár 1918 előtt jelentőségük természetesen jóval kisebb volt, mint azt követően, hogy az érintett közösségek kisebbségi helyzetbe kerültek. A kétnyelvű környezet a nyelv(használat) valamennyi szintjén nyomot hagy. Az anyanyelv korlátozott használatának egyik legjellemzőbb következménye a nyelvi lapszus és a nyelvi hiány (bővebben Lanstyák 2000: 176–184, 2002b). Az első esetben a beszélőnek nem jut eszébe a kontextusba illő anyanyelvi elem, a másik esetről pedig akkor beszélünk, amikor nem is ismeri. A nyelvi lapszus és hiány kiküszöbölésére – melyek a beszélő szempontjából problémaként jelentkeznek – az empirikus kutatások szerint a beszélők többfajta stratégiát alkalmazhatnak: a hiányzó szó helyett használhatnak egy fölérendelt fogalmat (a szó hiperonimáját), szinonimát, körülírást stb. A másik lehetőség az, hogy a többségi nyelvből átvesszik azt az elemet, amelynek magyar nyelvi megfelelője nem jut az eszükbe vagy nem is ismerik. Ha átmeneti, az adott kontextusra korlátozódó az idegen elem (vagy akár hosszabb szöveg) átvétele, akkor kódváltásról¹¹ beszélünk; ezzel szemben a kölcsönzés olyan kontaktuselem, amely beépült a kisebbségi beszélők nyelvhasználatába, azaz állandósult.

A kódváltásra, valamint a hosszabb, az állandósult kontaktushatás eredményeként jelentkező kölcsönzés egyik válfajára, az ún. közvetlen kölcsönzésre figyelnek fel leginkább az egynyelvűek (a kölcsönzéstípusokra lásd Lanstyák 2006b). A legfeltűnőbb hatás tehát a nyelv leggyorsabban változó részében, a szókészletben jelentkezik.

A kölcsönzések között vannak olyanok, amelyek csak egy-egy régióban használatosak. Erdélyben (Er, Románia) ismert például a *motorina* ‘gázolaj, nyersolaj’, *doszár* ‘irattartó, dosszié’; a Felvidéken (Fv, Szlovákia)

¹¹ A szlovákiai magyarok körében végzett vizsgálatok (Lanstyák–Szabó Mihály 1996) azt mutatják, hogy a kódváltás oka leginkább a szlovákul hallott vagy mondott szöveg idézése, szlovák nyelvű iratra, dokumentumra való hivatkozás. Ami a nyelvi hiánynak a kódváltással történő megoldását illeti, ez tipikusan a szaknyelvi regiszterben jelentkezik: a szlovákiai magyarok többsége szlovák nyelven végezte tanulmányait, tehát nem ismeri jól a magyar szakkifejezéseket, ezért használ helyette szlovák szót, szakkifejezést. (A kódváltás típusairól lásd Lanstyák 2005a, 2005b, 2006a; Németh 2002; román–magyar kódváltásra Benő 2008: 44–53; ukrán/országi magyar kódváltásra Beregszászi 2004; Márku 2008.)

használják a *válenda* ‘heverő’, *zsumpa* ‘emésztőgödör’ szavakat; a Vajdaságban (Va, Szerbia) élő magyarok körében a bizalmas nyelvhasználatban elterjedt a *duduk* ‘bárgyú, tökkelütött’, *kuluk* ‘robot (munka)’; Kárpátalján (Ka, Ukrajna) mindenki tudja, mi a *csurma* ‘börtön’, a *pápka* ‘irattartó, dosszié’; a Horvátországban (Hv) élők használják a *penkala* ‘töltőtoll’, *vozácska* ‘jogsi’ lexémákat; Muravidéken (Mv, Szlovénia) *lucška* a ‘(nyeles) jégkrém’, *narasztek* a ‘festett haj lenőtt töve’; Örvideken (Öv, Ausztria) *glüvájn*-nak nevezik a forralt bort, *pikkelli*-nek a (gépkocsi) műszaki vizsgáját.

Akadnak olyan kölcsönszavak is a határon túli magyar nyelvváltozatok szókészletében, melyek valamennyi vagy több kisebbségi magyar közösségben ismertek: ezek gyakran hangalakjukban is hasonlóak vagy azonosak. Így például minden régióban közvetlen kölcsönszóval is megnevezik az influenzát, s ezek a szavak hangalakjukban is erősen hasonlítanak egymásra: Er, Va, Hv, Mv *gripa*, Ka *gripp*, Öv *grippe*, Fv *chripka*. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: Er *szukk* ‘üdítőital’, ‘szörp’, Ka *szok* ‘gyümölcslé’, Mv *szok* ‘gyümölcslé, üdítőital, szörp’, Hv *szók* és Va, Hv *szokk* ‘gyümölcslé, üdítőital, szörp’. Előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között. Például Er, Fv, Va, Hv, Mv, Öv *cirkula* ‘kőrfűrészt’, Fv, Va, Ka, Hv, Mv *szesztra* ‘(kórházi) nővér, ápolónő’ stb.

A szókészleten kívül a többségi nyelvek hatása gyengébben ugyan, de a grammatikai szerkezetek szintjén is megmutatkozik. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a többségi nyelvek hatására bizonyos nyelvtani szerkezeteket a kisebbségi magyarok esetenként szignifikánsan gyakrabban használnak, mint a magyarországiak. Ilyenek például az ún. feminizáló formák (a foglalkozásnevek női változatának preferálása) vagy bizonyos analitikus szerkezetek. (A nyelvtani szerkezetekre bővebben: Lanstyák–Szabó Mihály 1997; Göncz 2004: 85–195; Kontra 2006a.) A nyelvi hiányból eredő kódváltás, valamint a kölcsönelemek különböző típusainak (beleértve a kalkokat is¹²) használata a beszélők természetes reakciója az előző szakaszban vázolt kisebbségi nyelvi helyzetre: a beszélők ily módon oldják meg azt a kommunikációs és nyelvi problémát, hogy bizonyos fogalmakat,

¹² A kalkok (tükörszavak, tükörkifejezések, tükörszólások) „olyan szókészleti egységek, amelyek az átadó nyelv szavainak hatására jöttek létre az átvevő nyelvben úgy, hogy azok többé-kevésbé követik a modellként szolgáló szavak alaki szerkezetét, vagy legalábbis jelentéstani szempontból hasonlóan motiváltak, mint átadó nyelvi modelljeik” (Lanstyák 2002a: 97). Ilyen például a szlovákiai magyarban a ‘munkaköri leírás’ jelentésű *munkatöltet* (a szláv *pracovná náplň* mintájára), a romániai magyarban a *vizsgát ad*, azaz ‘vizsgálják’ (román *a da examen*), a kárpátaljai magyarban a *becsenget* ‘telefonál’ (orosz/ukrán *звонить/дзвонити*).

jelenségeket csak többségi nyelven tudnak megnevezni.¹³ A kisebbségi magyarok nyelvhasználatában megfigyelhető kontaktushatásokat (elsősorban a direkt kölcsönszókat) a magyar nyelv művelés ennek ellenére nagyon sokáig rendkívül negatívan értékelte. Sokan úgy vélekedtek, hogy az ilyen szavak „fölsőlegese”, „szennyezik a nyelvet”, „nyelvromlást okoznak”, s ezzel „veszélyeztetik a magyar nyelv jövőjét”. Nyelvtudományilag igazolható tény azonban, hogy sem „szennyezett”, sem „romlott” nyelv nem létezik: ezek a minősítések nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlenek. Egyetlen olyan nyelv sincs a világon, melyben ne volnának idegen eredetű szókészleti elemek. A magyar nyelvben egyébként is nagy számban találhatók más nyelvből származó elemek (a szláv eredetű *ablak*-tól a németből kölcsönzött *zsák*-ig), ám a magyar nyelv jövőjét ez nem fenyegeti. A kölcsönszavak önmagukban ugyanis soha nem lehetnek kiváltói a nyelvcserenek. Ha egy kétnyelvű közösségben beindul a nyelvcsere folyamata, annak mindig nyelven kívüli, társadalmi okai vannak. Például az, ha a beszélők szemében a nyelv elveszíti a presztízsét, értékét, és nem akarják tovább használni, amint ezt az ausztriai magyarság nyelvvesztéséről írt klasszikus munkájában Susan Gal is bizonyította (Gal 1979, lásd még Gal 1991).

A kisebbségi helyzet és a domináns helyzetben levő többségi nyelvek felől érkező állandó hatások következtében tehát a kisebbségi nyelvváltozatok bizonyos eltéréseket mutatnak egymáshoz és a magyarországi köznyelvhez viszonyítva. Ezért számosan megfogalmazták azt az aggályt, hogy a különböző országokban beszélt magyar nyelvváltozatok olyannyira elkülönülnek egymástól, a magyar nyelv olyannyira szétfejlődik, hogy néhány évtized múlva ezek a nyelvváltozatok kölcsönösen érthetetlenek lesznek. Eddigi kutatásaink ezt az aggályt nem igazolják. A többségi nyelvi hatás mindenhol elsősorban is a szókészletet – ezen belül is meghatározott fogalomkörökhöz tartozó szavakat – érinti (Lanstyák 2008), a nyelvtani szerkezet esetében a többségi nyelvi hatás ott érvényesül, ahol ez összhangban van a magyar nyelv egynyelvű változataiban is megfigyelhető tendenciákkal (Lanstyák–Szabó Mihály 1997). A magyarral kontaktusban levő nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, ezért nagymértékben különböznek a magyartól, ami szintén gátolja a nyelvi kölcsön-

¹³ A kétnyelvű környezetre jellemző különböző kommunikációs és nyelvi problémák kezelésére egy kisebbségi közösségben (lásd Lanstyák–Szabó Mihály 2009). A kontaktuselem használata a kétnyelvű közösségen belül nem okoz megértési problémát, hiszen a beszédpartner is ismeri ezeket, mivel a kisebbségi magyarok anyanyelvüknek egy ún. kontaktusváltozatát sajátítják el. A kutatások és a tapasztalatok is azt mutatják, hogy egyes kölcsönszók idegen eredetűt a beszélők fel sem ismerik, magyar szónak tartják őket (lásd Lanstyák et al. 1998; Szilágyi 2008 adatait).

hatás nagyfokú érvényesülését (Lanstyák 2002a: 106). Szilágyi N. Sándor pedig a nyelvi változatosságban éppen a magyar nyelv életképességének bizonyítékát látja (Szilágyi 2008: 106).

4.2.1. A magyar nyelvészek együttműködése és a nyelvi határtalanítás programja

Már az 1990-es évek elején világossá vált, hogy a kisebbségi magyarság hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartásnak kiemelt jelentősége van, és a kisebbségben élő magyarok nyelvi, nyelvhasználati gondjait nem lehet a hagyományos nyelvművelés elméleti keretein belül és a hagyományos nyelvművelői módszerekkel – pl. nyelvművelő cikkekkel – kezelni. Átfogóbb nyelvpolitikai, nyelvstratégiai programra volna szükség, ilyen azonban nincs (Kontra 1994/1998, 2009a). A magyar (nyelv)tudomány e területen kialakult adósságának egyik oka – a belső, nyelvtudományi okok mellett¹⁴ – politikai tényezőkben keresendő. A kommunizmust építő, kötelezően internacionalista blokkon belül nem volt ildomos az egy szekértáborba tartozó baráti szocialista állam belügyének tekintett s akként is kezelt, a kisebbségi problémákkal szorosan összefüggő nyelvi, nyelvhasználati és nyelvi emberi jogi kérdések felvetése. Az alap kutatások szinte teljes hiányában pedig nem is lehetett érdemben, szakmai alapossággal foglalkozni a témával.¹⁵

Talán elsőként a nyelvészek között kezdődött el az a fajta együttműködés, melynek eredményeképpen tudományos kutatásokból származó rendszerezett ismereteink vannak az egyes határon túli magyar közösségek nyelvpolitikai helyzetéről, a közösségek nyelvállapotáról, a nyelvcsere és nyelvmegtartás kontinuumában elfoglalt helyzetéről. Az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata lehetőséget teremtett arra, hogy a magyar nyelvészek országhatároktól függetlenül megismerhessék egymás kutatásait. A *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről* című kötet a probléma felvetését is szolgálta (Kontra 1991). Az összehangolt tudományos együttműködés 1994-ben az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya koordinálásával indult *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című kutatási programmal. Ennek keretében az európai nyelvi kontaktusokat bemutató kézikönyv (Goebel et al. 1996–1997) szempontrendszerére alapozva országonként elemzik a kutatók Trianon nyelvi következményeit társasnyelvészeti szempontból. A könyvsorozat

¹⁴ Itt elsősorban arra gondolunk, hogy a múlt század nyelvtudományát a nyelvi rendszerre összpontosító, azt leíró nyelvészeti irányzatok határozták meg, amelyek nem vettek tudomást a nyelv társadalmi beágyazottságáról, a nyelvhasználati feltételekről és környezetről.

¹⁵ A kutatások politikai korlátaira mutat rá az a tény is, hogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszának például mindössze 68 határon túli kutatópontja lehetett (az anyagát 1949 és 1962 között gyűjtötték).

kötetei folyamatosan jelentek meg (Csernicskó 1998; Göncz 1999; Lanstyák 2000; Szépfalusi et al. 2012; Fancsaly et al. 2016; Péntek–Benő 2020), s több nemzetközi publikáció is született a kutatási programból (pl. a *Multilingua* című folyóirat 19: 1–2 (2000) száma; Fenyvesi 2005).

Ma már egységes hálózatként, összehangoltan működő intézményi háttere van a határon túli magyar régiókban létrejött nyelvészeti kutatóállomásoknak a jelenleg (2023-ban) a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda (Szlovákia), a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Románia), a beregszászi Hodinka Antal Nyelvi Intézet (Ukrajna), a szabadkai Magyarorsággutató Tudományos Társaság (Szerbia) és a szlovéniai, horvátországi és ausztriai magyar nyelvészeti kutatásokat integráló Imre Samu Nyelvi Intézet révén, melyek felett egyfajta ernyőszervezeteként működik a Termini Kutatóhálózat. A kutatóhálózat intézetei számos konferenciát szerveztek, több kötetet publikáltak saját kutatásaikból (pl. Benő 2004; Beregszászi–Csernicskó 2004a; Csernicskó 2003; Göncz 2004; Kolláth 2005a; Lanstyák–Szabó Mihály 2002; Péntek–Benő 2003; az első tíz év kutatásait összefoglaló kötet: Benő–Péntek 2011).

A Termini Kutatóhálózat közös programjainak egyike az ún. *határtalanítás*, amely lényegében az előző alfejezetben említett nyelvi különfejlődéssel kapcsolatos félelmekre adott egyfajta válasznak is tekinthető. A határon túli magyar nyelvváltozatokban az államnyelv(ek) hatására használt szavak közül több nemcsak a szóbeli érintkezésben fordul elő, hanem az újságokban, folyóiratokban vagy a szépirodalomban is. Ez azt jelenti, hogy ezek a szavak nem csupán a lezser(ebb) nyelvi rétegeknek a részei, esetleg alkalmi használatúak, hanem egy részük a helyi régió magyar köznyelvéhez tartozik. A magyar nyelv szótárai azonban hosszú évtizedekig nem vettek tudomást ezekről a szavakról, így valójában nem a magyar nyelv, hanem csak a magyarországi magyar nyelv szótárai lehettek. A rendszerváltást követően a magyar nyelvészek között a magyar nyelv magyarországi és határon túli változatainak egymáshoz való viszonyáról kialakult élénk, indulatoktól sem mentes vitákban ez a kérdés is felmerült (Kontra–Saly 1998; Lanstyák–Szabó Mihály 1994/1998).

Az első lépést a *Magyar értelmező kéziszótár* második, átdolgozott kiadása (Pusztai 2003) jelentette.¹⁶ Ezzel vette kezdetét a *határtalanítás* né-

¹⁶ Sajnálatos azonban, hogy – a csaknem egy évtizednyi átdolgozási munkálatok ellenére – a határon túli magyar lexikális jelenségek bemutatása igencsak töredékesre sikeredett: csak az erdélyi, szlovákiai és kárpátaljai területről sikerült adatokat szerezni, az egyes régiók szóanyaga között nagyságrendnyi eltérések vannak, a lexikális elemek feldolgozása, beépítése sem összehangoltan történt. (Az értelmező kéziszótár ún. határon túli anyagához lásd: Beregszászi–Csernicskó 2004b; Kiss 2004; Lanstyák 2002d, 2005c.)

ven emlegetett tevékenység, amelynek célja, hogy a magyar nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is magában foglaló egyetemes magyar nyelvvel foglalkozzanak (Péntek 2004; a határtalanításról bővebben Kolláth 2005b, 2008; Lanstyák 2005c, 2006c. stb.).

A program révén ma már több olyan szótár is van, mely bátran állíthatja magáról, hogy „A” magyar nyelv szótára. Az *Értelmező szótár+* (Eöry 2007) és az Osiris Kiadó kiadványai közül az *Idegen szavak szótára* (Tolcsvai Nagy 2007) éppúgy tartalmaz határon túli magyar szavakat, szójelentéseket, mint például a 2004-ben megjelent *Helyesírás* (Laczkó–Mártonfi 2004) című kiadvány szótári része.

A határtalanítás programja azt a célt szolgálja, hogy a magyar nyelvváltozatok között ne a különbségek váljanak hangsúlyossá, hanem a magyar nyelv változatosságban élő egysége, vagyis az, hogy ne néhány, hanem egyetlen közös standard magyar nyelvváltozat, köznyelv legyen, amely nem kirekeszt, hanem befogad.

4.3. Nyelvpolitikai és nyelvtervezési feladatok

A magyar nyelv hosszú távú fennmaradása Magyarországon kívül elsősorban politikai tényezők függvénye, „megfelelő státusának biztosítása, használati körének (törvény által garantált) radikális kibővítése [...] nélkül a visszaszorulás és leépülés folyamata nem állítható meg” (Lanstyák 1998/2002: 131). Nem a magyar nyelvet kell védeni a többségi nyelv hatásaitól, hanem a nyelvet beszélő közösség nyelvhasználati jogait kell bővíteni. Arra kell törekedni, hogy a közösség minél több helyzetben használni tudja anyanyelvét, hiszen a nyelvet használata tartja fenn.

Mind a kisebbségi magyar pártok, mind a magyarországi aktuális kormányzat (pártállástól függetlenül) arra törekednek, hogy az érintett államok legalább a nemzetközi szerződésekben vállalt szinten biztosítsák a nyelvi jogokat. Ezen túl azonban célként a hasonló nagyságú és hasonló helyzetben levő nyugat-európai őshonos kisebbségek (pl. a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németek) által elért státusz fogalmazódik meg. Tehát az, hogy a magyar nyelv az adott államban legalább regionális szintű hivatalos nyelv legyen. Ez a törekvés azonban (jelenleg még) a többségi politikai elitek ellenállásába ütközik, amelyek alapvetően csak a minimális egyéni nyelvi jogok biztosítására hajlandóak. Mivel a „magasabb szintű” nyelvi státusz jogszabályi garantálása a többségi politikai elit támogatása nélkül lehetetlen, meg kell keresni a hatékony érdekérvényesítés és együttműködés lehetőségeit.

A kisebbségi magyar nyelv státusának rendezése során ki kell használni Magyarország politikai támogatását s azt, hogy az Európai Unió parlamentjébe nemcsak magyarországi, hanem határon túli magyar képviselők is bejutottak. Magyarország emellett saját hatáskörében, például a

szomszédos államok magyar közösségei számára nyújtott támogatások révén, a nemzetközi fórumokon, valamint a szomszédos államokkal történő diplomáciai egyeztetések által is jelentős hatást gyakorolhat a magyar nyelv státusának erősítésére a környező országokban.¹⁷

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyelvi jogok törvényi szintű garantálása a kisebbségi nyelvek tényleges használatának csak előfeltétele. Az érintetteknek ismerniük is kell jogaikat, valamint meg kell teremteni számukra a jogbarát környezetet, azaz a joggyakorláshoz szükséges feltételeket. Az utóbbi időben e területen is megfigyelhető előrelépés: nyelvi jogi, anyanyelvhasználati útmutatók készültek a szlovákiai (Cúth et al. 2010), a szerbiai (Beretka 2011), a romániai (Bogdán–Mohácsék 2014) és az ukrainai (Beregszászi et al. 2014) magyarok számára. A Termini Kutatóhálózathoz tartozó szervezetek munkatársai is kifejtenek ilyen irányú ismeretterjesztő tevékenységet, sőt a nyelvi jogok kérdése fokozatosan bekerül a tankönyvekbe is.¹⁸

Ezzel szemben szinte alig van (ha van) példa arra, hogy a magyarok peres úton szerezzenek érvényt kisebbségi nyelvi jogaiknak. Ennek egyik fontos oka nyilván az, hogy nehezen bizonyítható a nyelvi jogok megsértése.¹⁹ A magyarországi székhelyű és 2012-ben alapított Kisebbségi Jogvédő Intézet hat szomszédos országban működtet – nagyrészt a helyi hasonló szervezetekkel együttműködve – állandó jogsegélyszolgálatot.

A fentiekkel szoros összefüggésben a nyelvi jogok gyakorlati érvényesítésének nyelvi feltételei kapcsán is vannak feladatok (Lanstyák–Szabó Mihály 1999/2002). Az előzőekben már rámutattunk, hogy a kódváltás, de főleg a kölcsönzavak használata annak a következményei, hogy a

¹⁷ Időnként Magyarország akaratlanul is rontja a magyar nyelv határon túli pozícióit és presztízsét. Példaként azt az esetet lehet említeni, hogy a legnagyobb magyar kereskedelmi bank szomszédos országokban nyitott fiókjában sem szóban, sem írásban nem lehet használni a magyar nyelvet, miközben több szerb vagy ukrán tulajdonú bankban kétnyelvű feliratok, űrlapok és magyarul is beszélő ügyintézők fogadják az ügyfeleket. De lehet említeni a magyar közszolgálati rádió hallgatása lehetőségének hiányát is (Kontra 2009a).

¹⁸ A Szlovákiai Lilium Aurum Kiadó 2002-ben *Általános és kisebbségi jogok* címmel kiegészítő tankönyvet adott ki az állampolgári ismeretek tantárgy oktatásához, s most készült el az új gimnáziumi magyarnyelv-tantervhez igazodó első osztályos tankönyv (szerzői a Gramma munkatársai: Misad Katalin, Simon Szabolcs és Szabó Mihály Gizella), amelyben már van a nyelvi jogokat, azok érvényesíthetőségét tárgyaló fejezet. Ennek fontosságára már Szépe György (2001: 67–68) is felhívta a figyelmet. Kárpátalján az új, 5–12. osztályos magyar nyelv tantervében is helyet kaptak a nyelvi jogi ismeretek.

¹⁹ A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságán tárgyalta esetek is ezt bizonyítják (lásd pl. Ernszt 2006; de Varennes 2001).

beszélő nem ismeri bizonyos fogalmak magyar nevét.²⁰ A nyelvi hiány tipikusan a szakszavak esetében jelentkezik: egyrészt a beszélők rendszerint többségi nyelven szereznek szakképzettséget, másrészt az államigazgatási szervekkel, intézményekkel való kapcsolattartásban, a hivatali ügyintézésben, az üzleti életben a magyar nyelv írásban évtizedek óta csak korlátozottan (vagy egyáltalán nem) használatos. Ezért bővíteni kell a magyar nyelvű szakképző programokat közép- és felsőfokon és a felnőttképzésben, két- és többnyelvű terminológiai adatbázisokat kell kialakítani. Ezek alapján pedig szakszótárakat lehet összeállítani, ezek anyagát folyamatosan korszerűsíteni és karbantartani kell, és nem utolsósorban arra törekedni, hogy a kisebbségi magyarok minél több jó minőségű magyar szöveggel találkozzanak.

E szempontból kiemelt jelentősége van a lehető legszélesebb értelemben vett közigazgatás és közszolgáltatások kétnyelvűsítésének. Ennek érdekében el kell készíteni a vonatkozó jogszabályok, tájékoztatók és űrlapok egységes terminológiájú magyar fordítását, s ezeket az érintett hivatalok, hivatalnokok, valamint kisebbségi ügyfelek számára hozzáférhetővé kell tenni. Mivel ezeket a feladatokat a legtöbb érintett országban nem vagy csak részben vállalják magukra a hatóságok, azokat jelenleg elsősorban a Termini Kutatóhálózatba tartozó nyelvi kutatóállomások végzik, karöltve más magyar szervezetekkel.²¹ Az utóbbi években a magyar nyelvnek a közigazgatásban való használatát illetően a legtöbb országban előrelépés történt (bővebben Szabó Mihály 2017). A valóban pozitív irányú elmozduláshoz azonban szükség van a fordítást vállalók (beleértve a hivatalos tolmácsokat és fordítókat is) rendszeres nyelvi és szakmai képzésére és továbbképzésére.

Mindezek a gyakorlati feladatok megfelelő elméleti háttér nélkül nem végezhetőek el, azaz szükség van szaknyelvi fejlesztésre és tervezésre. Mindeközben azonban azt is szem előtt kell tartani, hogy a kisebbségi nyelvváltozatoknak egymáshoz, illetve a magyarországihoz viszonyított

²⁰ A Gramma Nyelvi Iroda nyelvi közönségszolgálatához érkezett kérdések mintegy 90%-ában valamely szlovák szó vagy kifejezés magyar megfelelője iránt érdeklődnek.

²¹ A Szabó T. Attila Intézet munkatársai a kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kezdeményezte és a 2010-ben, illetve 2021-ben megvalósított projekt keretében elkészült román–magyar kétnyelvű űrlapok nyelvi lektorálásába is bekapcsolódtak (Sárosi-Márdirosz 2023). Szlovákiában elsősorban a Pro Civis (<https://www.onkormanyzas.sk/rolunk>) és a Lingua Civis egyesületek készítenek kétnyelvű nyomtatványokat és egyéb szövegeket a települési önkormányzatok számára, gondot okoz azonban a nem egységes terminológiahasználat (bővebben Szabó Mihály 2017, 2021). A fiatal jogászokat tömörítő Jurista egyesület Velemjáró.sk alkalmazás magyar nyelvű ügyintézési útmutatót is tartalmaz (<https://velemjaro.sk/nyelvhasznalat/utmutato>).

és a korábbiakban már bemutatott nyelvi különbségei e területen a lehetőségek szerint minél kisebbek legyenek. Amennyire kedvezően ítéljük meg a szinonimák megjelenését például a köznyelvben vagy a nyelvjárás és köznyelv vonatkozásában, annyira nem kívánatos a párhuzamos terminusok kialakulása a szakterminológiában (a terminológiafejlesztés kisebbségi vonatkozásairól bővebben lásd a Tamás–Szoták 2021 kötetben megjelent tanulmányokat).

Szakmai-szaknyelvi és jogi-politikai szempontból kiemelt kérdésként kellene kezelni a Kárpát-medencei magyar helynévrendszer (ezen belül a helységnevek) egységes újrakodifikálását, ugyanis a nyelvi szétfejlődés éppen ezt a tulajdonnévtípust érintette erőteljesen. Trianon egyik nyelvi következményeként a határon túlra került régiók természet- és társadalomföldrajzi nevei gyakorlatilag kikerültek a magyarországi standardizálás hatóköréből. Az utódállamok saját szempontjaik alapján megalkották, alakították államnyelvű földrajzi terminológiájukat, egyúttal részben a korábbi magyar neveket is megváltoztatták, sőt a múlt században egy-egy területen többször is sor került más-más szempontokat figyelembe vevő névrendezésre. Az egyéb (pl. közigazgatási) változásokkal együtt mindez oda vezetett, hogy egyazon földrajzi objektumnak esetenként több magyar neve is használatos, vannak viszont olyanok, amelyeknek nincs (standardizált) magyar neve, s ezért jó néhány földrajzi objektum csak államnyelvi neve alapján azonosítható (bővebben Szabó Mihály 2007b).

A korpusztervezési munkálatok során sem tekinthetünk el azonban a nyelv társadalmi beágyazottságától. A szakterminológia kidolgozása és kodifikálása folyamatában az egységességre való törekvés nem jelentheti a magyarországi szaknyelvek terminológiájának teljes átvételét. Mára valamennyi nagyobb határon túli magyar régióban kialakultak olyan szavak, kifejezések, melyek általános használatúak az adott régió sajátos intézményhálózatának, a jogi környezet, hivatali élet egy-egy elemének megnevezésére.²² A magyar–magyar kommunikáció megkönnyítése végett tisztázni kell azonban e regionális hatókörű terminusok státuszát, az azonos vagy hasonló funkciójú magyarországi terminushoz való viszonyát.²³

²² Ide tartoznak tipikusan bizonyos intézménytípusok nevei: pl. Szlovákiában a *városi* vagy *községi hivatal* 'polgármesteri hivatal', *alapiskola* 'általános iskola', Romániában és Ukrajnában a *liceum* 'gimnázium', továbbá az adók, illetékek, járulékok, az állami juttatások, a társadalombiztosítási ellátások stb. fajtái és neve.

²³ A magyar nyelv nagyobb mértékű használatát a közigazgatásban és általában a közéletben a terminológiahasználatban megfigyelhető bizonytalanság és variabilitás is gátolja. Ugyanarra a fogalomra többféle megnevezés van használatban, ezek egymáshoz való viszonya nem tisztázott (bővebben: Szabó Mihály 2002, 2007a, 2021).

Sikeres, egyúttal a társadalom, az adott közösség által elfogadott nyelvtervezéshez megfelelő jogosítványokkal és presztízzsel rendelkező intézmények szükségesek. A teljes magyar nyelvterületen ezek közé csak magyarországi intézmények tartoznak, ilyen elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia. Ezért kívánatos, hogy a nyelvtervezés eredményeinek terjesztésébe (pl. szakszótárak készítésébe és kiadásába) az Akadémia is bekapcsolódjon.

5. Oktatáspolitikai, oktatástervezés

Az asszimilációs nyelv- és nemzetiségpolitika megvalósításának legfőbb területe a Magyarországgal szomszédos országokban a többségi nemzet által kontrollált oktatási rendszer. A kisebbségi oktatás ezért nyelvpolitikai vonatkozásokkal (is) bír. A kisebbségi magyar oktatás legfontosabb nyelvi céljait vázlatosan így foglalhatjuk össze:

- a magyar identitás fenntartása, megerősítése, a nyelvmegtartás elősegítése,
- a beszélők minél alaposabb felkészítése a kisebbségi helyzetből (is) adódó nyelvi kihívásokra,
- az integráció és mobilitás lehetőségének biztosítása.

Ha a magyar kisebbségek a magyar nemzeti identitás és a magyar nyelv megtartását, a tanulók nyelvi repertoárjának bővítését, valamint az integrációt tekintik célnak, akkor elengedhetetlen, hogy valamilyen szinten elsajátítsák a többségi társadalom nyelvét is. Többség és kisebbség egyetért abban, hogy a kisebbségek integrációjának szükséges eszköze a kétnyelvűség. Ám abban már nincs konszenzus az államszervező többségi közösségek és a magyar kisebbségek között, hogy milyen típusú kétnyelvűség kialakítását kell elősegítenie és milyen módon az oktatási rendszernek (az egyéni kétnyelvűség típusairól: Bartha 1999; Göncz 2004).

A kisebbségiek által kitűzött cél a funkcionális, anyanyelvdomináns kétnyelvűség kialakítása, melyet a magyart tannyelvként használó iskolában, az anyanyelv-megőrzési program révén lehet a leghatékonyabban elérni. (Az egy-, illetve kétnyelvűséget eredményező oktatási programról és társadalmi céljaikról, következményeiről: Skutnabb-Kangas 1990/1997). Ebben az oktatás nyelve a kisebbségi nyelv, a többségi nyelvet az anyanyelvi ismeretekre alapozva oktatják, a kisebbségi nyelvet is ismerő (kétnyelvű) tanárok segítségével, speciálisan az adott közösség számára kidolgozott tantervek, tankönyvek alapján.

A többségi (állam)nyelv mint tantárgy azonos címen szerepel ugyan a többségi és kisebbségi tannyelvű iskolák tan- és órarendjében, ám nem lehetnek azonosak a tárgy oktatásának céljai s ebből fakadóan módszerei sem. Ebből logikusan következik, hogy a kimeneti követelmények sem lehetnek egyformák (Kontra–Szilágyi 2002). Ha a többségi és kisebbségi

gyerekeknek azonos szemlélet, módszertan és követelmények alapján oktatják az államnyelvet, az semmiképp sem vezet magas szintű nyelvtudáshoz, s „nem az esélyegyenlőséget teremtik meg többségi és kisebbségi diákok között (...), hanem a nyelvi alapon meghatározott csoportok közti társadalmi hierarchiát (diszkriminációt) termelik újra” (Kontra 2006a: 571). Márpedig a többségi nyelv oktatása valamennyi Magyarországgal szomszédos országban olyan elméleti keretben és olyan módszerek alkalmazásával folyik, melynek eredményeként a magyar tannyelvű iskolában szocializálódók nagy részének államnyelvi ismeretének foka nem lesz megfelelő. Ezért gyermekük vélt jobb érvényesülésének reményében sok magyar szülő dönt a többségi nyelven oktató iskola mellett.

Amikor az állam szeretné kiszorítani a kisebbség nyelvét az oktatásból, rendszerint arra hivatkozik, hogy csupán a kisebbség integrációját, esélyegyenlőségét próbálja biztosítani és kiszabadítani őket nyelvi és nemzetiségi/etnikai gettójukból (az ehhez hasonló érvelésre lásd pl. Patten 2001, bírálatára lásd pl. Kontra 2006c). Vagyis a többség a kisebbségek hátrányos helyzetét nem úgy kívánja megszüntetni, hogy szélesebb nyelvi, nyelvhasználati és oktatási jogokat biztosít számukra, hanem úgy, hogy saját (többségi) nyelvét mint az érvényesülés és a társadalmi mobilitás eszközt kínálja fel. Szociológiai kutatások sora igazolja azonban, hogy szoros kapcsolat van a nemzeti identitás megőrzése és az anyanyelven végzett iskolai tanulmányok, illetve az asszimiláció és az államnyelven való iskoláztatás között (Gereben 1999; Molnár 2009). Pszicholingvisztikai vizsgálatok mutatnak rá, hogy a nem domináns nyelven való tanulás negatív hatással van a tanulók személyiségfejlődésére, iskolai előmenetelére, s a menet közbeni (például az iskola 5. osztályában bekövetkező) tannyelv-váltás is jelentősen rontja a tanulás hatékonyságát (Göncz 2004). A nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódott diákok körében magasabb a nem standard nyelvi változatok előfordulási aránya (Lanstyák–Szabómi-hály 1997.) Mindezek alapján meghatározó az anyanyelvi iskolák megőrzése, valamint a tannyelv-váltás lehetséges következményei tekintetében tájékozatlan szülők felvilágosítása.²⁴

Az anyanyelven oktató iskola keretében kell kialakítani azokat a feltételeket, melyek a többségi nyelv eredményes elsajátításához vezetnek. A kis régiókban azonban az ilyen oktatási forma bevezetése nem reális. Ezekben a helyeken a már működő kéttannyelvű oktatás lehetőségeit kell felhasználni arra, hogy az iskola segítse a közösség nyelvi és társadalmi céljainak elérését.

²⁴ A szerbiai (Göncz 2005b), ukrainai (Csernicskó–Göncz 2009), szlovéniai (Koláth et al. 2009), horvátországi (Máté et al. 2009) és ausztriai (Kelemen et al. 2009) magyar szülők szervezett akció keretében juthattak szakszerű információkhoz ennek kapcsán.

A kisebbségi magyar oktatás kapcsán leggyakrabban a tömbben élő magyarok képzési lehetőségeiről esik szó, ritkán merül fel a szórványok oktatásának kérdése. Nem ritkán megfelelkezünk arról, hogy ha a tömbben élő, magyardomináns magyarok számára az anyanyelvet tekintjük a leginkább ajánlható tannyelvnek, akkor azok számára, akik már egyáltalán nem vagy csak alig beszélnek magyarul (ilyenek sokszor a szórványban élő emberek), szintén anyanyelvük (esetükben a többségi) a leghatékonyabb tannyelv, s a magyar nyelv kapcsán a nyelvélénkítés vagy a nyelvéllesztés jöhet szóba (Péntek 2008: 150; Bodó–Lajos 2020). Az oktatástervezési koncepcióban helyet kell kapnia a magyar anyanyelvű romák oktatásának is (Braun et al. 2010). Egyre nagyobb gondot okoz a roma gyerekek arányának növekedése a magyar tannyelvű osztályokban/iskolákban. A más szocializációs közezből érkező roma gyerekek kultúráját a gyakran előítéletes pedagógusok nem ismerik. A roma gyerekek standardtól eltérő nyelvváltozataik miatt nehezen boldogulnak a számukra idegen nyelvi kódot megkövetelő iskolai szituációban, beilleszkedésüket szociálisan hátrányos helyzetük is fokozza. Ugyanakkor sok kistelepülésen a magyar tannyelvű iskola fennmaradását szinte a roma gyerekek beiskolázása biztosítja. Éppen ezért a demográfiai trendeket figyelembe véve a kisebbségi magyar oktatás alapvető érdeke a magyar iskolákban tanuló, jelentős részben magyar ajkú roma gyerekek erőteljesebb integrálása, lemorzsolódási arányaik csökkentése.

A képzési rendszerek átjárhatóságára és a munkaerő szabad áramlásának biztosítására törekvő Európában a szak- és felsőfokú (sőt: középfokú) képzésnek a vertikális mellett a horizontális mobilitás lehetőségét is számításba kell vennie. Fel kell készíteni a diákokat arra, hogy akár szűkebb településterületükön kívül is megállják a helyüket. Olyan képzést kell kínálni az intézményekben, mely megteremti annak a lehetőségét, hogy a kisebbségi magyar diák akár az adott államban, akár Magyarországon, akár valamely más országban folytathassa tanulmányait, vállalhasson munkát. Ehhez nyelvi alapokra és hasznosítható minőségi tudásra van szüksége. A kisebbségi magyar oktatás hatékonyságához ugyanis a magyar tannyelvként való használata önmagában kevés. Presztízse attól is függ, milyen színvonalú képzést nyújtanak a magyar oktatási intézmények.

Az anyanyelvi nevelés területén (Magyarországon és azon kívül egyaránt) szemléletváltásra és az ezzel kapcsolatos módszertani megújulásra van szükség. A változtatásokra tartalmi szempontból (mit tanítsunk?), a tananyag révén közvetített rejtett tantervben (milyen nyelvszemléletet és nyelvi ideált közvetítsünk?) és tantárgy-pedagógiai (hogyan oktassunk?) egyaránt megérett az idő (a jelenlegi helyzet bírálatára lásd: Csernicskó–Váradi 1996 és Csernicskó–Kontra 2008 tanulmányait, valamint Lanstyák–Szabó-mihály 1994; Simon 2005; Szabó-mihály 2005b). A nyelvi mítoszok és

babonák konzerválása és terjesztése helyett feladatunk a létező nyelvi valóság alakítása (Lanstyák 2007a, 2007b). A magyar iskolák nagy része ugyanis ma még a nyelvi alapú egyenlőtlenségek és a diszkrimináció új-ratermelője (Kontra 2006b, 2009b). A magyar anyanyelvi nevelés országhatároktól függetlenül, a standard elsajátíttatására hivatkozva, évtizedekig egyik kiemelt céljának tekintette a nem standard nyelvváltozatok és nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából (Kiss 1998). Az ilyen nyelv-szemlélet ellen nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi érvek szólnak (Beregszászi–Csernicskó 2004a). Kisebbségben a nyelvjárásvész-tés, az otthonról hozott nyelvváltozat eltűnése együtt járhat a nyelvcsere-vel, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek. Az anyanyelvoktatásnak el kell mozdulnia a nyelvtan és a helyesírás oktatásának hagyományos körétől, ezt ki kell egészíteni olyan témákkal, melyek a gyakorlati nyelvhasználatra vonatkoznak. A határon túli magyar nyelvű közoktatást áttekintő tanulmányában Vančo Ildikó (2017: 422) megállapítja, hogy egyelőre csak a romániai és a kárpát-aljai magyar közoktatásban sikerült meghaladni a standardista nyelvvideológiát (a kárpátaljai helyzetről bővebben: Beregszászi 2021; az új romániai magyar tantervről és feladatbankról: Magyar 2018).

A határon túli magyar oktatás vonatkozásában csak az utóbbi években került szóba, jelen kell-e lennie (s ha igen: milyen kortól, formában, mértékben) az államnyelvnek és az idegen nyelvnek az óvodai nevelésben (lásd a Vančo–Kozmács 2015 kötet tanulmányait). Alig foglalkozott valaki a szakmunkásképzők és szakközépiskolák tannyelvének problematikájával, a szaknyelvi regiszterek anyanyelvi fejletlenségével, illetve azzal, hogy szükség van-e egyáltalán anyanyelvi szakképzésre. Bár a rendszerváltást követően mindegyik nagy határon túli régióban létrejöttek a magyar nyelven oktató felsőoktatási intézmények, a felsőoktatás tannyelvi kérdései körül nem alakult ki érdemi párbeszéd. Jószérivel fel sem vetődött, van-e létjogosultsága a csak magyar nyelvű felsőoktatásnak; szükség van-e arra, hogy a felsőfokú intézményekből kikerülő fiatal értelmiségiek ne csak magyarul, hanem államnyelven és világnyelv(ek)en is képesek legyenek szakmájuk művelésére.²⁵

Olyan oktatási szerkezetet, modelleket és programokat kell tehát kialakítanunk és alkalmaznunk, melyek fenntartják a magyar nyelvet, új-ratermelik a magyar identitást, valamint versenyképes tudást biztosítanak. S ilyen intézményekre van szükség minden szinten: az óvodától a doktori

²⁵ Bár a felsőoktatás kapcsán az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság szervezésében 2004-ben sor került egy konferenciára, a tanácskozás és az ennek nyomán (Kontra 2005) megjelent tanulmánykötet címe, „Sült galamb?”, egyben jellemzi is a helyzetet.

képzésig, nem kifejejtve a szakképzést, szakoktatást. S ez esetben a kisebbégi helyzetből fakadó hátrányból akár előny is kovácsolható.

6. Összefoglalás

Péntek János hangsúlyozza egy tanulmányában, hogy „nem a nyelvi emlékek reliktuumszerű, muzeális mentésére vagy érzésére kell tervet vagy stratégiát kidolgozni, hanem az élő nyelv megtartására a mindennapi használatban, lehetséges funkcióinak teljes körében” (Péntek 2008: 140). A kisebbségi magyar közösségekben ma még nagyrészt természetes a családon belüli nyelvtörökítés. Hogy ez a jövőben is így maradjon, hatékony és összehangolt magyar nyelvpolitikára és nyelvi tervezésre, valamint az ezekhez igazított támogatáspolitikára van szükség. Tanulmányunk ezekhez kívánt szempontokat nyújtani.

Megjegyzés: A tanulmány egy korábbi írás aktualizált, átdolgozott változata. A tanulmány első megjelenésének adatai: Csernicskó István – Szabómihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest. 167–198. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki a kiadónak, hogy hozzájárult a tanulmány átdolgozásához és közzétételéhez.

Szakirodalom

- Bárdi Nándor – Éger György (szerk.) 2000. *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benő Attila – Péntek János 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Intézet, Dunaszerdahely–Kolozsvar.
- Benő Attila 2004. *A kölcsönszó jelentésvilága*. Erdélyi Tudományos Füzetek 246. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvar.
- Benő Attila 2008. *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvar.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár.

- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2004b. Magyar értelmező kéziszótár: (majdnem) minden magyar szótára – Kárpátaljai szójegyzék. In: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István ... *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint, Ungvár. 127–136, 137–138.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István 2020. Nyelvpolitika: harc a hatalomért (az ukrán államnyelvi törvény apropóján). *Magyar Nyelv* 116/3: 257–274. DOI: <http://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.3.257>
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István – Ferenc Viktória 2014. *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., Budapest. https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2018/07/karpatalja_nyelvhaznalati_utmutato_nyelvi-jogaink-es-lehetosegeink.pdf (Hozzáférés: 2023. július 28.)
- Beregszászi Anikó 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó – Cserniczkó István (szerk.) *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Ungvár–Beregszász. 36–43.
- Beregszászi Anikó 2021. *Alkalmi mondatok zongorára: A magyar nyelv oktatásának kihívásai kisebbségben*. Termini Egyesület, Törökbálint.
- Beretka Katinka 2011. *Nyelvi jogaink Szerbiában. Anyanyelv-használati útmutató*. Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka. http://www.zenta-senta.co.rs/dokumentum/nyelvi_jogaink_szerbiaban_jezicka_prava_u_srbiji.pdf (Hozzáférés: 2023. július 28.)
- Bernjak, Elizabeta 2008. Kétnyelvű oktatás a Muravidéken. In: Ruda Gábor (szerk.) *Identitás – nyelv – irodalom*. Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Nyelvi Iroda, Pilisvörösvár–Dunaszerdahely. 45–57.
- Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.) 2004. *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004)*. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Bochmann, Klaus 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In: Szépe György – Derényi András (szerk.) *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Corvina, Budapest. 25–69.
- Bodó Csanád – Lajos Veronika 2020. A moldvai csángó nyelvi revitalizációs folyamatok kutatása. Közösen értelmezett tudások, részvételiség és bevonás. *Korunk* XXXI/9: 42–50.
- Bogdán Andrea – Mohácsek Magdolna 2014. *Nyelvi jogi útmutató*. Editura Institutului pentru Studierea problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca.
- Braun László – Cserniczkó István – Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. PoliPrint, Ungvár.
- Cúth Csaba – Horony Ákos – Lancz Attila 2010. *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelvhasználati útmutató*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Anyanyelvünkért Polgári Társulás, Somorja–Komárom.

- Csernicskó István – Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest.
- Csernicskó István – Kontra Miklós (szerk.) 2008. *Az Üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint – KMF, Ungvár–Beregszász.
- Csernicskó István – Szabómihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In: Bitskey Botond (szerk.) *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008*. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest. 167–198.
- Csernicskó István – Tóth-Orosz Enikő 2021. A nyelvi jogok az oktatásban és a közigazgatásban a Karta Szakértői Bizottságának jelentései tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XXIII/1: 3–21.
- Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.) 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Csernicskó István 2006. A magyar nyelv használata Kárpátalján. A jogok és a gyakorlat. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2: 51–62.
- Csernicskó István 2016. *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában*. Autdor-Shark, Ungvár.
- Csernicskó István (szerk.) 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász.
- Ernszt Ildikó 2006. Ébresztő a (látszólagos) csipkerózsika-álomból? – Nyelvi jogok a nemzetközi jogban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2: 21–28.
- Fancsaly Éva – Gúti Erika – Kontra Miklós – Molnár Ljubic Mónika – Oszkó Beatrix – Siklósi Beáta – Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén V.) Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest–Eszék.
- Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs 2018. *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Fenyvesi, Anna (ed.) 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. Academic Press, New York–San Francisco–London.

- Gal, Susan 1991. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio* 1/1: 66–76.
- Gereben Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*. Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony. 113–127.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris, Budapest.
- Gerencsér Balázs – Juhász Albin 2001. *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest. <http://www.hhrf.org/autonomia/18>. (Archív. Hozzáférés: 2009. szeptember 3.)
- Glatz Ferenc (szerk.) 2003. *Die Sprache un die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Europa Institut, Budapest.
- Goebel, Hans – Nelde, Peter. H. – Starý, Zdeněk (eds.) 1996–1997. *Kontaktlinguistik – Contact Linguistics – Linguistique de contact*. Walter de Gruyter, Berlin–New York.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége, Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Magyarorsággutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Szabadka.
- Göncz Lajos 2005a. A kétnyelvűség pszichológiája. In: Lanstyák István – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely. 33–76.
- Göncz Lajos 2005b. Tannyelv választás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak. *Új Kép* IX/4: 5–8.
- Göncz László 2006. Az anyanyelv használatához való jog Szlovéniában. *Romániai Magyar Jogi Tudományi Közöny* IV/2: 69–74.
- Homištinová, Mária 2008. *Identitás – nyelvhasználat – asszimiláció. Etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kelemen László – Szoatak Szilvia – Göncz Lajos 2009. *Tannyelv választás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest.
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia és újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 1998/8: 929–935.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 2004/5: 670–673.
- Kolláth Anna – Varga István Štefan – Göncz Lajos 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelv választás a Muravidéken: Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest.
- Kolláth Anna 2005a. *Magyarul a Muravidéken*. Zora, Maribor.

- Kolláth Anna 2005b. Első fejezet a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. In: Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 15–30.
- Kolláth Anna 2008. Határtalanítás. In: Ruda Gábor (szerk.) *Identitás – nyelv – irodalom. Kérdések és válaszadási lehetőségek a Muravidéken és Dél-Szlovákiában.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület – Gramma Nyelvi Iroda, Pilisvörösvár–Dunaszerdahely. 7–28.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.) 2002. *Magyarok és nyelvtörvények.* Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Osiris, Budapest.
- Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.) *Magyarok és nyelvtörvények.* Teleki László Alapítvány, Budapest. 3–10.
- Kontra Miklós (szerk.) 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.* Magyarságkutató Intézet, Budapest.
- Kontra Miklós 1994/1998. Szubjektív megjegyzések a magyar nyelvi tervezésről. In: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Osiris Kiadó, Budapest. 266–275.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* VI/4: 25–42.
- Kontra Miklós (szerk.) 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely.
- Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar nyelv.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 549–576.
- Kontra Miklós 2006b. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: Sipőcz Katalin – Sevevényi Sándor (szerk.) *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére.* SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Szeged. 83–106.
- Kontra Miklós 2006c. Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár. 9–29.
- Kontra Miklós 2009a. A focihoz és a pedagógiához mindenki ért, a nyelvhez még a politikus is. *Korunk* 2009/május: 87–95.
- Kontra Miklós 2009b. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyar megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* 2009/május: 22–25.
- Labrie, Normand 1999. Nyelvpolitika. In: Szépe György – Derényi András (szerk.) *Nyelv, hatalom egyenlőség. Nyelvpolitikai írások.* Corvina Kiadó, Budapest. 15–24.

- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2002. Trianon hatása a nyelvi változásokra. In: Szabó Géza – Molnár Zoltán – Guttman Miklós (szerk.) *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, Szombathely. 235–245.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1994. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. In: *IV. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Többnyelvűség az oktatásban és a kutatásban II.* (Folia Practico-Linguistica 24.). Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar Nyelvi Intézet, Budapest. 782–787.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1994/1998. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. In: Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? (Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról)*. Osiris Kiadó, Budapest. 211–216.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. In: Gadányi Károly – Bokor József – Guttman Miklós (szerk.) *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely. 163–174.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1999/2002. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 117–126.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Lanstyák, István – Szabó Mihályová, Gizella 2009. Hungarian in Slovakia: Language management in a bilingual minority community. In: Nekvapil Jiří – Sherman, Tamah (eds.) *Language Management in Contact Situations: Perspectives from Three Continents*. Peter Lang, Frankfurt am Main. 49–73.
- Lanstyák István – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.) *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*, Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony. 67–77.
- Lanstyák István 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 127–141
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Pozsony.

- Lanstyák István 2002a. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 84–108.
- Lanstyák István 2002b. Nyelvi hiány. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 109–116.
- Lanstyák István 2002d. A Magyar értelmező kéziszótár új kiadása és a magyar nyelv szlovákiai változatainak szókincse. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* IV/3: 115–128.
- Lanstyák István 2005a. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely. 77–120.
- Lanstyák István 2005b. A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/2: 121–130.
- Lanstyák István 2005c. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Sliz Marianna (szerk.) *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Tudományos Kiadó, Budapest. 179–186.
- Lanstyák István 2006a. A kódváltás nyelvtani típusai a szlovákdomináns két-nyelvű beszélők nyelvhasználatában. In: Lanstyák István *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony. 105–146.
- Lanstyák István 2006b. A kölcsönzavak rendszerezéséről. In: Lanstyák István *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony. 15–56.
- Lanstyák István 2006c. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. Adalékok a határtalanítás módszertanához. In: Lanstyák István *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram, Pozsony. 57–104.
- Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest. 154–173.
- Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest. 174–212.
- Lanstyák István 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest. 118–135.

- Magyari Sára 2018. Új tananyagok a romániai magyar anyanyelvoktatásban. *Anyanyelv-pedagógia* XI/3: 83–86. DOI: <http://doi.org/10.21030/anyp.2018.3.8> (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.) 2003. *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény.* Gondolat Kiadó – MTA Jogtudományi Intézet – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében.* PoliPrint – KMF, Ungvár–Beregszász.
- Máté Anikó – Kosić Julianna – Göncz Lajos 2009. *Horvátországi magyarok tanulmányválasztása: Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak.* Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest.
- Misad Katalin 2007. A szaknyelvi regiszterek helyzete szlovákiai magyar viszonylatban. In: *Terminology and Lexicology in Middle-Europe. Terminologia et Corpora. Tomus III.* Department of Applied Linguistics and Department of Uralic Studies, Berzsenyi College, Szombathely. 40–63.
- Molnár Anita 2009. Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.) *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században.* PoliPrint, Ungvár. 122–128.
- Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.) 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh Andrea 2002. A kódváltás pragmatikai kérdései egy kétnyelvű közösségben. In: Lanstyák István – Simon Szabolcs (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 127–168.
- Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.) 2007. *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái.* MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Patten, Alan 2001. Political theory and language policy. *Political Theory* 29: 691–715.
- Péntek János – Benő Attila 2003. *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén (6).* Erdélyi Múzeum Egyesület – Gondolat Kiadó, Kolozsvár–Budapest.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 49/7:724–726.
- Péntek János 2008. A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest. 136–152.

- Sándor Anna 2008. Amikor a varietas non delectat (Egy fordítói szakvizsga tanulságai). In: Bárcki Zsófia – Vančioné Kremmer Ildikó (szerk.) *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 51–58.
- Sárosi-Márdirosz Krisztina Mária 2023. A jogi-közigazgatási szövegek fordításának nehézségei a romániai közigazgatásban használt hivatalos űrlapok két-nyelvűsítésének fényében. *Glossa Iuridica* X/3: 243–257. DOI: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.14>
- Simon Szabolcs 2005. A magyar nyelv oktatása a szlovákiai magyar gimnáziumokban – tankönyvek és segédletek tükrében. A kisebbségi magyar anyanyelv-változatok jellemzőinek oktatása – szlovákiai lehetőségek. In: Huszti Ilona – Koljadzsín Natália (szerk.) *Nyelv és oktatás a 21. század elején. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. PoliPrint, Ungvár. 78–91.
- Skutnabb-Kangas [Skutnabb-Kangas], Tove 1990/1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Szabó Mihály Gizella 2002. A hivatali kétnyelvűség megteremtésének nyelvi vetületei. In: Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 182–199.
- Szabó Mihály Gizella 2003. A szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* V/4: 55–68.
- Szabó Mihály Gizella 2005a. Az emberi nyelvi jogokról. Dokumentumok és bibliográfiai áttekintés. In: Lanstyák István – Vančioné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely. 203–232.
- Szabó Mihály Gizella 2005b. A kisebbségi magyar anyanyelv-változatok jellemzőinek oktatása – szlovákiai lehetőségek. In: Huszti Ilona – Koljadzsín Natália (szerk.) *Nyelv és oktatás a 21. század elején. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye*. PoliPrint, Ungvár. 97–106.
- Szabó Mihály Gizella 2006. A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelv-használati lehetőségei és törekvései. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlemény* IV/2: 43–50.
- Szabó Mihály Gizella 2007a. Jogi-közigazgatási szövegek magyarra fordítása kisebbségi helyzetben. A célnyelvi norma kérdése. In: Heltai Pál (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai, Gödöllő, 2006. április 10–12. (A MANYE Kongresszusok Előadásai 3.)* Vol. 1, MANYE – Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő. 206–212.

- Szabó Mihály Gizella 2007b. A határtalanítás a helynevek területén. In: Maticsák Sándor (szerk.) *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) *nyelvészeti előadásai*. I. kötet, Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 153–170.
- Szabó Mihály Gizella 2017. A magyar nyelv használata a közigazgatásban a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 299–320.
- Szabó Mihály Gizella 2021. A szlovák nyelvű és a magyar jogi terminológia helyzete Szlovákiában. In: Tamás Dóra Mária – Szoatak Szilvia (szerk.) 2021. *Terminologiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. OFFI Zrt., Budapest. 129–155.
- Szarka László 2004. *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs.
- Szépfi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén IV). Gondolat Kiadó – Imre Samu Nyelvi Intézet – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Budapest–Alsóőr–Lendva.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest. 105–117.
- Tamás Dóra Mária – Szoatak Szilvia (szerk.) 2021. *Terminologiastratégia és jogi alapterminusok a szomszédos országok nyelvén*. OFFI Zrt., Budapest. <https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyok/terminologiastrategia-es-jogi-alapterminusok-a-szomszedos-oroszagok-nyelven> (Hozzáférés: 2023. július 22.)
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés*. Universitas Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Nyelvi tervezés. Problémavázlat. In: Lanstyák István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.) *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely. 233–255.
- Törzsök Erika 2008. *Jelentés a külhoni magyarság helyzetéről*. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest.
- Vančo Ildikó 2017. A határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó, Budapest. 357–432.
- Vančo Ildikó – Kozmács István (szerk.) 2015. *Nyelvtanulás – nyelvtanítás. Fókuszban az államnyelv oktatása kisebbségek számára*. Konstantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Nyitra.
- Varennes, Fernand de 2001. *A Guide to the Rights of Minorities and Language*. Colpi Paper No. 4. COLPI, Budapest.
- Veress Emőd 2006. Nyelvhasználati jogok a román közigazgatásban. *Romániai Magyar Jogtudományi Közlöny* IV/2: 35–41.

Források

- A nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény* (1995) <https://rm.coe.int/fcnm-leaflet-hu-version-final/1680a2c5cd> (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* [Charta] (1992) https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Brochure/Brochure_hu.pdf (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- Bárány Erzsébet – Csernicskó István – Gazdag Vilmos – Hires-László Kornélia – Kótyuk István – Márku Anita – Tóth Enikő 2015. *Ukrán-magyar hivatali (regiszter) szótár*. Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Beregszász. <http://real.mtak.hu/107214/> (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- Benő Attila – Becze Orsolya – Erdély Judit – Nagy Zsuzsanna 2004. *Magyar–román közigazgatási szótár*. Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Eöry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+. I–II*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Fazakas Emese (szerk.) 2002. *Román–magyar közigazgatási szótár*. Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- Hágai ajánlások 1996 = *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések*. 1996. The Foundation on Inter-Ethnic Relations.
- ht-online szótár. <http://termini.nytud.hu/> (Hozzáférés: 2023. július 21.)
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Oslo-i ajánlások 1998 = *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló Oslo-i ajánlások és értelmező megjegyzések*. 1998. Organization for Security and Co-operation in Europe.
- Orosz János 2005. *Szerb–magyar közigazgatási és jogi szótár*. Magyar Szó Lapkiadó, Újvidék.
- Pro Civis Polgári társulás. <https://www.onkormanyzas.sk/rolunk> (Hozzáférés: 2023. július 27.)
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Terminologický slovník 2019. = *Slovensko-maďarský odborný terminologický slovník*. 2019. Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre národnostné menšiny, Bratislava. (2. kiadás) https://www.narodnostnemen-siny.vlada.gov.sk/site/assets/files/3580/slovensko-madarsky_odborny_terminologicky_slovník.pdf?csr=7908956142140575012 (Hozzáférés: 2023. július 22.)
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Velemjáró.sk. <https://velemjaro.sk/nyelvhasznalat/utmutato> (Hozzáférés: 2023. július 27.)